

ظرفیت‌های اندیشه سیاسی اسلام

در تولید سرمایه اجتماعی

راضیه زارعی

سخنی با خواننده	۱۹
مقدمه	۲۱
فصل اول: چارچوب مفهومی و الگوی تحقیق	۲۵
۱. مفاهیم و ادبیات نظری سرمایه اجتماعی	۲۵
الف) سرمایه اجتماعی	۲۶
ب) مبانی فکری سرمایه اجتماعی	۳۲
۱. مبانی هستی‌شناسی	۳۲
۲. مبانی معرفت‌شناسی	۳۳
۳. مبانی انسان‌شناسی	۳۳
ج) عناصر سرمایه اجتماعی	۳۴
۱) شبکه‌های روابط و مشارکت مدنی	۳۴
الف) مشارکت اجتماعی	۳۴
ب) ارتباط اجتماعی	۳۵
ج) مشارکت سیاسی	۳۶
۲) اعتماد	۳۶
۱. سطوح اعتماد	۳۸

ظرفیت‌های اندیشه سیاسی اسلام
در تولید سرمایه اجتماعی
 راضیه زارعی
ناشر
 پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
 وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
تهیه
 پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی
سروراستار
 محمدباقر انصاری
لیتوگرافی، چاپ و صحافی
 چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
چاپ اول: زمستان ۱۳۹۷
شمارگان: ۵۰۰
قیمت: ۶۰۰۰۰ تومان
عنوان: ۵۰۲؛ مسلسل: ۷۹۶

نشانی
 قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر
 پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
تلفن و دورنگار: ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۳
ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸
کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱
مراکز پخش
 ۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۴
 ۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی در دانشگاه تهران،
 پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:
 ۰۲۱-۶۶۹۵۱۵۳۴
وب‌گاه: www.pub.isca.ac.ir
رایانامه: nashr@isca.ac.ir
فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir
فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajoohaan.ir
 همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه: زارعی، راضیه، ۱۳۵۸-
عنوان‌نام‌پدیدآور: ظرفیت‌های اندیشه سیاسی اسلام در تولید سرمایه اجتماعی / راضیه زارعی؛ تهیه
 پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی
مشخصات نشر: قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ
 اسلامی، ۱۳۹۷
مشخصات ظاهری: ۳۸۴ ص.: جدول، نمودار
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۰۰۰۰۰۰۰۰-۸
وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا
یادداشت: کتابنامه: ص. [۳۳۹] - ۳۵۸؛ همچنین به صورت زیرنویس
یادداشت: نمایه
موضوع: سرمایه اجتماعی - جنبه‌های مذهبی - اسلام
موضوع: سرمایه اجتماعی
موضوع: اسلام و سیاست
موضوع: اسلام و سیاست - ایران
موضوع: سرمایه اجتماعی - ایران
شناسه افزوده: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ
 اسلامی، پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۷ ظ ۴ / ز ۲۳۰ / ب P
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷ / ۴۸۳
شماره کتابشناسی ملی: ۵۲۵۹۹۶۳

فصل دوم: ظرفیت‌های اندیشه سیاسی اسلام برای تولید مبانی و عناصر سرمایه

اجتماعی	۶۳
۱. مبانی فکری اندیشه سیاسی اسلام و سرمایه اجتماعی	۶۴
الف) مبانی هستی‌شناختی اندیشه سیاسی اسلام و سرمایه اجتماعی	۶۴
(۱) نظام سیاسی هدفمند و متکامل	۶۷
(۲) نظام سیاسی مختار	۶۸
(۳) نظام سیاسی اصلاح‌گر	۶۹
ب) مبانی انسان‌شناختی اندیشه اسلام و سرمایه اجتماعی	۷۰
- مبانی انسان‌شناختی اندیشه سیاسی اسلام و سرمایه اجتماعی	۷۴
ج) مبانی معرفت‌شناختی اندیشه سیاسی اسلام و سرمایه اجتماعی	۷۷
(۱) وحی	۷۷
(۲) عقل	۷۸
(۳) شهود عرفانی	۷۹
(۴) ادراک حسی و تجربه بشری	۸۱
(۵) منابع معرفتی اندیشه سیاسی اسلام و سرمایه اجتماعی	۸۱
۲. عناصر سرمایه اجتماعی	۸۳
الف) شبکه‌های روابط و مشارکت مدنی	۸۴
(۱) مشارکت اجتماعی	۸۴
۱- تعاون و همکاری	۸۵
۲- مشورت در اسلام	۸۵
۳- مسئولیت‌پذیری	۸۶
(۲) ارتباط اجتماعی	۸۷

الف) اعتماد در سطح خرد	۳۸
ب) اعتماد در سطح میانی	۳۸
ج) اعتماد در سطح کلان	۳۹
۲. اعتماد سیاسی	۳۹
(۳) هنجارها	۴۰
د) سطوح سرمایه اجتماعی	۴۱
(۱) سطح خرد	۴۲
(۲) سطح میانی	۴۲
(۳) سطح کلان	۴۲
ه) ابعاد سرمایه اجتماعی	۴۳
م) انواع سرمایه اجتماعی	۴۴
(۱) سرمایه اجتماعی درون‌گروهی	۴۴
(۲) سرمایه اجتماعی برون‌گروهی (پیوندی)	۴۴
ل) کارگزاران سرمایه اجتماعی	۴۵
و) نهادهای سرمایه اجتماعی	۴۵
ی) غایت سرمایه اجتماعی	۴۶
ک) اندیشه سیاسی اسلام	۴۷
۲. الگوی تحلیل علل اربعه	۴۷
الف) علت فاعلی	۵۰
ب) علت غایی	۵۴
ج) علت صوری	۵۶
د) علت مادی	۵۷
ه) علل اربعه چارچوب نظری برای تبیین مسئله تحقیق	۵۸

۱- ارتباط درون‌گروهی در اسلام.....	۸۸
- رابطه با خانواده و اقوام.....	۸۸
- رابطه با همسایه.....	۸۹
۲- ارتباط برون‌گروهی.....	۸۹
- رابطه با سایر مؤمنان.....	۹۰
- رابطه با دشمنان.....	۹۱
- رابطه با غیرمؤمنان.....	۹۲
۳- مشارکت سیاسی.....	۹۲
۱- مشارکت سیاسی در ایران.....	۹۳
۲- ظرفیت‌های اندیشه سیاسی اسلام در ایجاد مشارکت سیاسی.....	۹۶
الف) مبانی مشارکت سیاسی در اندیشه سیاسی اسلام.....	۹۶
۱. اصل حفظ نظام.....	۹۶
۲. اصل تعاون.....	۹۷
۳. اصل شورا.....	۹۸
ب) مشارکت سیاسی در اندیشه سیاسی اسلام در حوزه رفتار.....	۹۹
۱. حق انتخاب.....	۹۹
(۱) بیعت.....	۱۰۰
(۲) اطاعت از نظام سیاسی.....	۱۰۱
۲. حق انتقاد و نظارت.....	۱۰۲
(۱) نصیحت.....	۱۰۲
(۲) پاسخگویی.....	۱۰۳
ب) اعتماد.....	۱۰۴
(۱) سطوح اعتماد.....	۱۰۶
۱- اعتماد در سطح خرد (اعتماد بین شخصی).....	۱۰۶
۲- اعتماد در سطح میانی (اعتماد تعمیم‌یافته).....	۱۰۶
۳- اعتماد در سطح کلان (اعتماد نهادی - سیاسی).....	۱۰۷
۲) راهکارهای اندیشه سیاسی اسلام برای افزایش اعتماد.....	۱۰۷
۱- راهکارهای اندیشه سیاسی اسلام برای افزایش اعتماد بین شخصی.....	۱۰۸
- اصول حاکم بر روابط خویشاوندی.....	۱۰۸
- اصول حاکم بر روابط همسایگی.....	۱۰۹
- اصول حاکم بر روابط دوستی.....	۱۱۰
۲- راهکارهای اندیشه سیاسی اسلام برای افزایش اعتماد تعمیم‌یافته.....	۱۱۰
- اصول حاکم بر روابط مؤمنان.....	۱۱۱
یک) امانتداری.....	۱۱۱
دو) وفای به عهد.....	۱۱۲
سه) اخوت.....	۱۱۳
چهار) اهتمام به امور مسلمانان.....	۱۱۴
- اصول حاکم بر روابط با کفار.....	۱۱۵
۳) راهکارهای اندیشه سیاسی اسلام برای افزایش اعتماد نهادی - سیاسی.....	۱۱۵
۱- رویکرد اخلاق سیاسی به اعتماد.....	۱۱۶
۲- رویکرد فقه سیاسی به اعتماد.....	۱۲۰
الف) قاعده مساوات (عدم تبعیض).....	۱۲۰
- مفاد قاعده.....	۱۲۰
- دلایل و مستندات.....	۱۲۰
ب) قاعده عدالت.....	۱۲۲
- دلایل و مستندات.....	۱۲۲

فصل سوم: ظرفیت‌های اندیشه سیاسی اسلام برای تولید و تقویت انواع، سطوح

و ابعاد سرمایه اجتماعی..... ۱۵۳

۱. ابعاد سیاسی سرمایه اجتماعی..... ۱۵۴

الف) امنیت سیاسی..... ۱۵۴

(۱) امنیت سیاسی در اندیشه سیاسی اسلام..... ۱۵۵

۱- راهکارهای اسلام برای ایجاد امنیت در سطح داخلی..... ۱۵۵

۱. داشتن ایمان..... ۱۵۵

۲. پایبندی به عهد و پیمان..... ۱۵۵

۳. پرهیز از استبداد و اجبار..... ۱۵۶

۴. آزادی بیان..... ۱۵۶

۵. مبارزه با فتنه‌گران..... ۱۵۷

۲- راهکارهای اسلام برای ایجاد امنیت در سطح خارج..... ۱۵۷

۱. صلح‌طلبی و پرهیز از جنگ..... ۱۵۷

۲. نفی سبیل..... ۱۵۷

۳. پایبندی به معاهدات بین‌الملل..... ۱۵۸

۴. اصل عزت اسلامی..... ۱۵۸

(۲) امنیت سیاسی در ایران معاصر..... ۱۵۹

(۳) امنیت سیاسی و سرمایه اجتماعی..... ۱۶۲

ب) آزادی سیاسی..... ۱۶۳

(۱) آزادی سیاسی در ایران معاصر..... ۱۶۶

(۲) آزادی سیاسی و سرمایه اجتماعی..... ۱۶۹

ج) عدالت سیاسی..... ۱۷۰

ج) قاعده وفای به عقود..... ۱۲۳

- ادله و مستندات..... ۱۲۳

د) قاعده تعاون..... ۱۲۴

- دلایل و مستندات..... ۱۲۴

ذ) قاعده تألیف قلوب..... ۱۲۵

- ادله و مستندات..... ۱۲۵

ر) قاعده احسان..... ۱۲۶

- دلایل و مستندات..... ۱۲۷

(۴) اعتماد در ایران معاصر..... ۱۲۸

۱- اعتماد در سطح خرد (بین شخصی)..... ۱۲۸

۲- اعتماد در سطح میانی (تعمیم یافته)..... ۱۳۱

۳- اعتماد در سطح کلان (سیاسی - نهادی)..... ۱۳۲

ج) هنجارها..... ۱۳۵

(۱) کارویژه‌های امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه سیاسی اسلام..... ۱۳۷

۱. ابزار توزیع قدرت سیاسی در جامعه..... ۱۳۷

۲. مکانیزم نظارتی در حکومت اسلامی..... ۱۳۷

۳. حفظ نظام اجتماعی..... ۱۳۸

(۲) کارکرد امر به معروف و نهی از منکر به مثابه نوعی سرمایه اجتماعی..... ۱۳۹

(۳) امر به معروف و نهی از منکر در ایران..... ۱۴۲

- حکومت نسبت به مردم..... ۱۴۲

- مردم نسبت به یکدیگر..... ۱۴۴

- مردم نسبت به حکومت..... ۱۴۵

جمع‌بندی..... ۱۵۰

الف) نقش رهبران الهی در تولید سرمایه اجتماعی.....	۲۰۰
ب) نقش مدیران در تولید سرمایه اجتماعی.....	۲۰۲
۱) نقش مدیران سیاسی در تولید سرمایه اجتماعی.....	۲۰۲
۱. ارتباط مسئولان با مردم.....	۲۰۲
۲. برطرف کردن سوءظن مردم در مورد عمل کرد حاکمان.....	۲۰۴
۳. استقرار عدالت در میان مردم.....	۲۰۴
۴. شایسته‌سالاری.....	۲۰۵
۵. اصل گشاده‌رویی و خوش‌رویی.....	۲۰۶
۲) نقش مدیران اقتصادی در تولید سرمایه اجتماعی.....	۲۰۷
۱. ارائه خدمات رفاهی.....	۲۰۷
۲. مقابله با اقدام‌های اقتصادی بدون ملاحظه ارزش‌های اخلاقی.....	۲۰۸
۳. پرهیز از دنیاطلبی.....	۲۰۹
۴. عدم واگذاری وظایف به مردم فراتر از تکالیفشان.....	۲۰۹
۵. پرهیز از وعده‌های دروغین به مردم.....	۲۱۰
۳) نقش مدیران فرهنگی در تولید سرمایه اجتماعی.....	۲۱۰
۱. اولویت دانستن فرهنگ.....	۲۱۱
۲. تلاش برای دانش‌افزایی.....	۲۱۱
۳. بصیرت‌بخشی و تحیرزدایی.....	۲۱۲
۴. پاسداری از سنت‌های نیکو.....	۲۱۳
۴) نقش مردم در تولید سرمایه اجتماعی.....	۲۱۳
۱. تقوای اجتماعی.....	۲۱۴
۲. تقوای سیاسی.....	۲۱۵
۲. نهادها و سرمایه اجتماعی.....	۲۱۸

۱) عدالت سیاسی در اندیشه سیاسی اسلام.....	۱۷۲
۲) عدالت سیاسی و سرمایه اجتماعی.....	۱۷۶
۳) عدالت سیاسی در ایران معاصر.....	۱۷۹
۲. دسته‌بندی دیگر از ابعاد سرمایه اجتماعی.....	۱۸۱
۳. سطوح سرمایه اجتماعی.....	۱۸۲
الف) سطح خرد.....	۱۸۲
ب) سطح میانی.....	۱۸۳
ج) سطح کلان.....	۱۸۳
۴. انواع سرمایه اجتماعی.....	۱۸۴
الف) سرمایه اجتماعی درون‌گروهی.....	۱۸۴
- کژکارکردی‌های سرمایه اجتماعی درون‌گروهی.....	۱۸۷
- کنارگذاشتن افراد خارج از گروه.....	۱۸۷
- تحمیل برخی وظایف مازاد بر افراد گروه.....	۱۸۸
- ایجاد محدودیت بر آزادی افراد.....	۱۸۸
- از بین بردن تفاوت‌ها و یکدست کردن افراد گروه.....	۱۸۸
ب) سرمایه اجتماعی برون‌گروهی (پیوندی).....	۱۸۹
ج) ولایت فقیه نقطه حد بین انواع سرمایه اجتماعی.....	۱۹۰
د) انواع سرمایه اجتماعی در ایران.....	۱۹۲
جمع‌بندی.....	۱۹۷

فصل چهارم: ظرفیت‌های اندیشه سیاسی اسلام برای تولید سرمایه اجتماعی در

حوزه کارگزاران و نهادها در ایران معاصر.....	۱۹۹
۱. کارگزاران.....	۲۰۰

۲۴۰.....	پرهیز از مجادلات سیاسی	۲۱۹.....	الف) نهادهای سیاسی و سرمایه اجتماعی
۲۴۱.....	۳- قوه مقننه و سرمایه اجتماعی	۲۲۰.....	۱) نهاد ولایت فقیه و سرمایه اجتماعی
۲۴۲.....	- اسلامی - مردمی بودن	۲۲۴.....	- تهدیدات پیش روی نهاد ولایت فقیه در تولید سرمایه اجتماعی
۲۴۲.....	- انتخابات آزاد و سالم	۲۲۴.....	۱. رواج تفکر سکولاریستی
۲۴۳.....	- مستقل بودن نمایندگان و مجلس	۲۲۵.....	۲. تقدس‌زدایی از رهبری
۲۴۳.....	- ارجحیت منافع ملی بر منافع شخصی	۲۲۵.....	۳. تقویت و حمایت متحجران
۲۴۴.....	ب) نهادهای مدنی و سرمایه اجتماعی	۲۲۶.....	۴. القاء شبهه و تردید در مورد نظام ولایی
۲۴۵.....	۱. نقش نهاد روحانیت در تولید سرمایه اجتماعی	۲۲۶.....	۵. آسیب‌هایی از جانب دستگاه‌های منسوب به ولایت فقیه
۲۵۱.....	۱) ظرفیت‌های مکانی نهاد روحانیت در تولید سرمایه اجتماعی	۲۲۷.....	۲) نهاد مجلس خبرگان و سرمایه اجتماعی
۲۵۱.....	۱- مسجد		- تهدیدات پیش روی مجلس خبرگان رهبری در تولید سرمایه اجتماعی
۲۵۲.....	۲- حسینیه‌ها و تکایا	۲۲۹.....	
۲۵۳.....	۲) ظرفیت‌های زمانی نهاد روحانیت در تولید سرمایه اجتماعی	۲۳۰.....	۳) نهاد شورای نگهبان و سرمایه اجتماعی
۲۵۳.....	۱- محرم		- تهدیدات پیش روی نهاد شورای نگهبان در تولید سرمایه اجتماعی
۲۵۵.....	۲- ماه رمضان	۲۳۳.....	۴) نهاد مجمع تشخیص مصلحت نظام و سرمایه اجتماعی
۲۵۹.....	۳) تهدیدهای پیش روی نهاد روحانیت در تولید سرمایه اجتماعی	۲۳۵.....	آسیب‌شناسی
۲۵۹.....	۱- ورود روحانیت به پست‌های دولتی	۲۳۷.....	۵) سایر نهادها و سرمایه اجتماعی
۲۵۹.....	۲- دوری از ساده‌زیستی	۲۳۷.....	۱- قوه قضائیه و سرمایه اجتماعی
۲۶۰.....	۳- اختلاف و تفرقه	۲۳۸.....	۲- قوه مجریه (دولت) و سرمایه اجتماعی
۲۶۰.....	۴- تحجّر		- کارویژه‌های دولت برای افزایش سرمایه اجتماعی در اندیشه سیاسی اسلام
۲۶۱.....	۲. نقش نهاد مرجعیت در تولید سرمایه اجتماعی	۲۳۸.....	اسلام
۲۶۵.....	- تهدیدهای پیش روی نهاد مرجعیت در تولید سرمایه اجتماعی	۲۳۹.....	صداقت
۲۶۶.....	۳. نقش احزاب و تشکّل‌های سیاسی در تولید سرمایه اجتماعی	۲۴۰.....	ازبین بردن فقر
۲۶۶.....	۱- تعریف حزب	۲۴۰.....	برنامه‌داشتن

۳۰۶	ب) حفظ وحدت و همبستگی.....
۳۰۹	ج) تعالی اجتماعی - سیاسی.....
۳۱۰	۱. الگوی مطلوب.....
۳۱۲	۲. علوم کاربردی.....
۳۱۲	۳. چالش‌های پیش رو.....
۳۱۴	د) مشروعیت سیاسی.....
۳۱۸	ه) ثبات سیاسی.....
۳۱۹	۱. قاعده حفظ نظام.....
۳۲۰	۲. مبانی فقهی قاعده حفظ نظام.....
۳۲۱	جمع‌بندی.....
۳۲۳	نتیجه‌گیری.....
۳۳۹	کتابنامه.....
۳۵۹	نمایه.....
۳۵۹	فهرست آیات.....
۳۶۲	فهرست روایات.....
۳۶۴	موضوعات.....
۳۷۹	اعلام.....
۳۸۱	مکان‌ها.....
۳۸۲	تنالگان.....
۳۸۳	کتاب‌ها.....

۲۶۷	۲- مفهوم حزب بر اساس آموزه‌های اسلامی.....
۲۶۸	۳- مبانی اندیشه سیاسی اسلام و حزب.....
۲۷۰	۴- نقش احزاب در افزایش سرمایه اجتماعی.....
۲۷۰	۵- احزاب سیاسی در ایران و سرمایه اجتماعی.....
۲۷۱	۱. احزاب سیاسی پیش از انقلاب اسلامی.....
۲۷۴	۲. احزاب سیاسی در نظام ولایت فقیه.....
۲۷۷	جمع‌بندی.....
۲۸۱	فصل پنجم: غایات و اهداف سرمایه اجتماعی در ایران.....
۲۸۲	انواع اهداف.....
۲۸۳	۱) اهداف غایی و سرمایه اجتماعی.....
۲۸۳	الف) غایت‌الغایات.....
۲۸۶	۱- قرب به خدا در قرآن.....
۲۸۶	۲- مراتب قرب به خدا.....
۲۸۷	ب) اهداف اخروی.....
۲۸۸	۱) غایات و اهداف اعتقادی.....
۲۸۸	۱. توحید و باور به آن.....
۲۹۱	۲. باور به نبوت.....
۲۹۲	۳. فرجام‌شناسی.....
۲۹۳	۲) غایات و اهداف اخلاقی.....
۳۰۲	۳) غایات و اهداف فقهی.....
۳۰۴	۲) اهداف مادی و سرمایه اجتماعی.....
۳۰۵	الف) خدمت به مردم.....

سخنی با خواننده

پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی در سال ۱۳۷۳ به منظور تحقیق و پژوهش با زمینه‌های نظری (بنیادی) تحلیلی (توسعه‌ای) و عملیاتی (کاربردی) در حوزه علوم و اندیشه سیاسی اسلام کار خود را آغاز کرد. انجام این مطالعات و معرفی و ترویج نتایج آن در حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی، همواره رسالت مهم این پژوهشکده بوده است؛ اما به رغم این تلاش‌ها، همچنان پاره‌ای کمبودها در حوزه اندیشه سیاسی اسلام وجود دارد که انتشار برخی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشجویی در حوزه علوم اسلامی، می‌تواند این نیازهای جامعه علمی را جبران و به گسترش ادبیات بحث کمک کند؛ از این رو با عنایت به این ضرورت و نظر به اینکه توسعه فرهنگ اسلامی و تقویت مبادی و کارکردهای آن از رسالت‌های دفتر تبلیغات اسلامی است، پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی و دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام طبق تفاهم‌نامه‌ای درباره انتشار برخی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشجویی در حوزه علوم سیاسی اقدام کرده است تا از این طریق به توسعه فعالیت‌های پژوهشی و انتشاراتی در حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی کمک نماید.

این پژوهش با تحلیل ظرفیت‌های اندیشه سیاسی اسلام در تولید سرمایه

اجتماعی در ایران به منظور توجه‌دادن دولتمردان و تصمیم‌گیران جمهوری اسلامی ایران به نقش و تأثیر سرمایه اجتماعی بر سیاست تدوین و برای بهره‌مندی علاقه‌مندان جامعه دانشگاهی و حوزوی تهیه شده است. امید است مخاطبان این اثر با ارائه نکات اصلاحی و تکمیلی خود در راستای ترویج و گسترش دانش سیاسی اسلامی، ما را در تهیه آثار تکمیلی این حوزه یاری رسانند. در پایان پژوهشکده لازم می‌داند از تلاش‌های محقق محترم سرکار خانم دکتر راضیه زارعی و استادان راهنما و مشاور آقایان دکتر نجف لک‌زایی، دکتر سیدمحمدتقی آل‌غفور و دکتر کریم خان‌محمدی تشکر و قدردانی نماید؛ همچنین از مدیر محترم گروه علوم سیاسی، آقای دکتر رضا عیسی‌نیا و ارزیابان ارجمند، آقایان دکتر مجید مبلغی و محمد علینی و تمام دست‌اندرکاران نشر این اثر صمیمانه سپاسگزاری می‌شود.

دکتر منصور میراحمدی

رئیس پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی

مقدمه

مفهوم سرمایه اجتماعی در سال‌های اخیر در حوزه‌های گوناگون علوم اجتماعی، اقتصاد و علوم سیاسی مطرح شده است. سرمایه اجتماعی عبارت است از ارتباطها و شبکه‌های اجتماعی، هنجارها و اعتماد که می‌توانند حس همکاری و اطمینان را در میان افراد جامعه پدید آورند. سرمایه اجتماعی از مهم‌ترین شاخصه‌های رشد و توسعه هر جامعه‌ای به شمار می‌آید. در دیدگاه‌های سنتی مدیریت توسعه، سرمایه‌های اقتصادی، فیزیکی و نیروی انسانی مهم‌ترین نقش را ایفا می‌کردند؛ اما در عصر حاضر برای توسعه، بیشتر از آنچه به سرمایه اقتصادی، فیزیکی و انسانی نیازمند باشیم، به سرمایه اجتماعی نیاز داریم؛ زیرا بدون این سرمایه، استفاده از دیگر سرمایه‌ها به‌طور بهینه انجام نخواهد شد.

سرمایه اجتماعی که در هنگام پیروزی انقلاب اسلامی در ایران به‌شدت افزایش یافت (انقلاب‌های اجتماعی در آغاز به علت حس همبستگی، مشارکت و اعتماد جمعی که ایجاد می‌کنند، سرمایه اجتماعی را بالا می‌برند)، تا سال‌های پایانی جنگ نیز در حد قابل قبولی بوده است؛ اما پس از آن به‌طور تدریجی کاهش یافته است.^۱ افزایش سرمایه اجتماعی هنگام انقلاب و پس از آن،

۱. گرچه این کاهش به‌طور مستقیم قابل اندازه‌گیری نیست، شاخص‌های مربوط به ناهنجاری‌ها و ←

کاستی‌ها و لطمه‌های واردآمده در حوزه سرمایه‌های فیزیکی، مالی و انسانی که طبیعی دوران انقلاب و برخوردهای دشمنان انقلاب بود - مانند تحریم‌های اقتصادی، کاهش ارزش پول، فرار سرمایه‌های مادی و فکری، تعطیل شدن دانشگاه‌ها و آموزشگاه‌ها و شهادت نیروهای انقلابی - را جبران کرد. به همین دلیل انقلاب اسلامی توانست به بحران‌های مهمی چون آغاز جنگ تحمیلی یا هرج و مرج‌های دوران تأسیس جمهوری اسلامی و حرکت‌های تجزیه‌طلبانه فایق آید و انقلاب و جمهوری اسلامی را به سلامت از این دوران خارج سازد؛ اما برنامه‌های پنج‌ساله طراحی شده پس از اتمام جنگ تحمیلی سمت و سویی متفاوت دارد. به نظر می‌رسد در دوران «سازندگی»، محور اصلی توسعه را «سرمایه فیزیکی» شکل می‌دهد؛ از این رو عمده محورهای برنامه پنج‌ساله کشور با نگاه به این سرمایه طراحی و اجرا می‌شوند؛ بنابراین می‌توان با نگاه به نتیجه عملی ناشی از دولت سازندگی، آن را گامی در راستای غنی‌سازی و ارتقای ظرفیت «سرمایه فیزیکی» ارزیابی کرد که آمار و ارقام موجود نیز تا حدودی آن را تأیید می‌کنند. در همین راستا به «توسعه مهارت‌های فنی» نیز توجه شده است

→

کنش‌های منفی اجتماعی بیانگر چنین روندی در ایران است. تعداد پرونده‌هایی که هر سال در دستگاه قضایی بررسی می‌شوند، می‌توانند شاخصی از وضعیت ناهنجاری‌ها و منازعات اجتماعی باشند. شواهد آماری حاکی از آن است که در سال ۱۳۵۸ تعداد زندانیان کشور در هر یک میلیون نفر ۱۳۸ نفر بوده است. این رقم در تمام طول سال‌های پس از انقلاب روند افزایشی داشته است تا اینکه در سال ۱۳۸۶ به حدود ۲۱۰۰ زندانی در هر میلیون نفر می‌رسد (بیش از پانزده برابر). شاخص‌های بسیار دیگری مانند شاخص تعداد طلاق، خودکشی، مهاجرت، اعتیاد و تصادفات رانندگی می‌توانند به عنوان شاخصی برای بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی به کار روند. بررسی اجمالی شاخص‌های یادشده در ایران مؤید کاهش سرمایه اجتماعی است؛ برای مثال در سال ۱۳۶۸ بازای هر چهارده ازدواج، یک طلاق رخ می‌داده است؛ در حالی که در سال ۱۳۸۲ بازای هر نه ازدواج یک طلاق رخ داده است (سالنامه‌های آماری کشور، مرکز آمار ایران، آمارهای حیاتی جمعیت ۱۳۸۲-۱۳۸۶).

و می‌توان ادعا کرد که «سرمایه انسانی» نیز رشد می‌نماید؛ اما در مرحله بعدی که بحث «توسعه سیاسی» موضوعیت می‌یابد، در عمل نیم‌نگاهی به «سرمایه اجتماعی» می‌شود که نتیجه آن را می‌توان در توسعه مشارکت مردمی، مسئله شوراها، رشد مطبوعات و... مشاهده کرد.^۱ البته بروز رفتارهای ناهنجار و خروج برخی گروه‌های اجتماعی از درون چهارچوب مصوب ملی که قانون اساسی آن را ترسیم کرده است، سبب می‌شود پروژه غنی‌سازی «سرمایه اجتماعی» در داخل با مشکلاتی جدی مواجه شود. در مجموع می‌توان ادعا کرد که توجه به «سرمایه اجتماعی» از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی، به دلیل ماهیت مردمی و ویژه انقلاب، در دستور کار بوده است؛ اگرچه این عطف توجه کم یا زیاد شده است. در حال حاضر می‌توان چنین استنباط کرد که توجه عموم دولتمردان و تحلیلگران به «سرمایه اجتماعی» بسیار جدی و آشکار است. علت این امر نیز به شرایط تازه منطقه‌ای و جهانی باز می‌گردد که نیازمند تقویت هر چه بیشتر توان ملی از بعد سرمایه اجتماعی است تا از این طریق بر تحریم‌های علنی و پنهان اعمال‌شده بر ضد جمهوری اسلامی ایران در حوزه‌های مرتبط با سرمایه‌های فیزیکی، مالی و انسانی فایق آید.^۲ همچنین با کاهش سرمایه اجتماعی انتظار می‌رود ناهنجاری‌ها، بزهکاری‌ها و منازعات اجتماعی افزایش یابد که بر ثبات سیاسی و توسعه سیاسی تأثیر منفی دارد؛ از این رو سرمایه اجتماعی از مفاهیمی است که تأثیرات مستقیمی بر حوزه سیاست دارد و این جنبه‌ای است که اتفاقاً از آن غفلت شده و نیازمند آسیب‌شناسی جدی است.

نکته دیگر اینکه سرمایه اجتماعی، از خاستگاه غرب وارد فضای فکری و فرهنگی ما شده است و باید با توجه به فضای فرهنگی و فکری خودمان در آن

۱. اصغر افتخاری؛ «نبود سرمایه اجتماعی و تأثیر آن در امنیت»؛ ص ۸۷.

۲. همان.

تأمل و بازنگری کرد؛ در غیر این صورت با چالش‌های معرفتی و روش‌شناختی و تطبیق‌پذیری مصادیق مواجه می‌شود. این پژوهش در تلاش است برای رفع این چالش‌ها به کشف ظرفیت‌های اندیشه سیاسی اسلام در تولید سرمایه اجتماعی بپردازد. در توضیح اندیشه سیاسی اسلام، این نکته را باید یادآوری کرد که منظور از «اندیشه سیاسی» هم عطف توجه به منظومه‌ای فلسفی است که کلیت و شمول داشته باشد (نظریه) و هم عقاید و آرای سیاسی را به مثابه فعل سیاسی در بر گیرد؛ بنابراین اندیشه سیاسی اسلام در این تحقیق، اعم از فلسفه سیاسی، کلام سیاسی و فقه سیاسی اسلام است.

تدوین اثر حاضر مدیون تلاش‌های ارزنده دکتر نجف لک‌زایی، دکتر محمدتقی آل‌غفور و دکتر کریم خان‌محمدی است که مراتب سپاس و امتنان فراوان خود را از زحمات و خدمات آنان صمیمانه ابراز می‌دارم. همچنین از همسرم که به دلیل همراهی صمیمانه‌اش کار به سرانجام رسید تشکر می‌کنم.

فصل اول

چارچوب مفهومی و الگوی تحقیق

در این فصل ابتدا به تعریف مفاهیم و بررسی ادبیات سرمایه اجتماعی پرداخته و در انتها الگوی تحقیق بررسی شده است. در تعریف مفاهیم، مفاهیم کلیدی پژوهش که عبارت‌اند از: سرمایه اجتماعی، مبانی سرمایه اجتماعی، منابع سرمایه اجتماعی، ابعاد سرمایه اجتماعی، سطوح سرمایه اجتماعی، انواع سرمایه اجتماعی، کارگزاران سرمایه اجتماعی، نهادهای سرمایه اجتماعی و اندیشه سیاسی اسلام، بررسی شده‌اند. در بخش ادبیات سرمایه اجتماعی، مفهوم و شاخص‌های سرمایه اجتماعی، دیدگاه اندیشوران متأخر و معاصر، غربی و ایرانی در مورد تعریف سرمایه اجتماعی، سطوح، ابعاد، عناصر و گونه‌ها و جنبه‌های مثبت و منفی آن طرح شده است. الگوی تحلیل و سازماندهی این پژوهش علل اربعه یعنی علت مادی، صوری، فاعلی و غایی است.

۱. مفاهیم و ادبیات نظری سرمایه اجتماعی

مفاهیم به‌کاررفته در تحقیق عبارت‌اند از: سرمایه اجتماعی، مبانی سرمایه اجتماعی، منابع سرمایه اجتماعی، ابعاد سرمایه اجتماعی، سطوح سرمایه